

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Львівська політехніка»

КОВАЛЬ ІГОР МИРОСЛАВОВИЧ

УДК 340.12; 572: 316, 347

**МЕТААНТРОПОЛОГІЯ МЕНТАЛІТЕТУ:
ПРАВОВИЙ ВИМІР**

12.00.12 – філософія права

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2018

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі теорії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка»

Науковий керівник – доктор юридичних наук, професор
Сливка Степан Степанович,
Національний університет
«Львівська політехніка», завідувач
кафедри теорії та філософії права

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Омельчук Олег Миколайович,
Хмельницький університет
управління та права, ректор

кандидат юридичних наук, доцент
Копельців-Левицька Єлизавета Діонізіївна,
Дрогобицький державний
педагогічний університет,
заступник декана історичного університету
з виховної роботи

Захист відбудеться « 6 » березня 2018 р. о 14.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.052.19 у Національному університеті «Львівська політехніка» (79008, м. Львів, вул. Князя Романа, 1-3, ауд. 301 XIX навчального корпусу)

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національного університету «Львівська політехніка» (79013, м. Львів, вул. Професорська, 1)

Автореферат розісланий « 5 » лютого 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Н. П. Бортник

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Потреби людства завжди цікавили націоналію. Впродовж історичного розвитку простежувалися різноманітні переплетення національних інтересів, змішування етнічних стереотипів, ментальних норм, відтак – і боротьба за їх відновлення та самобутність. Такий стан будь-якого суспільства вимагає обґрунтування відповідно до вимог онтології.

Менталітет має природні й онтологічні детермінанти. Адже людина складається з множини таємниць, що є основою мікросвіту, мікрокосмосу, мікрівсесвіту. Ці мікрокосмічні таємниці людини містять весь смисл світу і вирішують його долю, оскільки людина може на свій розсуд самовизначитися, самостійно ухвалювати рішення, виходити з онтологічної мінливості своєї природи. Але ці мінливості мають два крайні полюси: добро і зло, що і є полярністю набуття менталітету.

Транснаціональне мислення та почуття людини потребують метаантропологічного дослідження, тобто вивчення буденного, граничного та позаграничного вимірів. Тоді стає зрозуміло, що сучасний світ віддає перевагу не загальнолюдським моральним, а національним цінностям, зокрема менталітету. Сформований менталітет набуває цінності, коли держава, дбаючи про духовний і матеріальний розвиток своїх громадян, забезпечує природно-правову гармонію, віддаючи перевагу духовному. Як наслідок, метаантропологічний аналіз людини доводить, що ментальна цінність лежить не тільки у правовому полі, а й у природно-правовому просторі.

Необхідність розробки теми дисертації посилюється у зв'язку з тим, що менталітет у праві часто має другорядне значення. Така шкідлива ідеологія була властива ще тоталітарній державі. Реалії сьогодення диктують необхідність виокремлювати ментальні особливості нації, регіонів у законотворчості. Яскравим прикладом є прийнятий у жовтні 2017 року Закон України «Про освіту».

Вимогою часу є потреба нового, філософсько-правового осмислення правового менталітету у цілісній метаантропологічній концепції.

Теоретичною основою дослідження стали критично осмислені положення, аргументи та висновки, що містяться в працях і вітчизняних, і зарубіжних учених різних історичних епох з:

– історії: Б. Андрушківа, Т. Вівгарина, П. Ігнатенка, М. Картавого, Н. Корабльова, І. Кресіна, О. Кульчицького, І. Лисяк-Рудницького, Л. Мяснікова, А. Нехашкіна, С. Пролеєва, Б. Цибалістого, Д. Чижевського, В. Шамрая, А. Шевцова, М. Шлемкевича, О. Фісуна, О. Чаплигіна, М. Юрія та ін.;

– етнокультурології: М. Костомарова, Л. Гумільова, Б. Цимбалістого, О. Нельги та ін.;

– політології: А. Авілова, М. Андріанова, А. Андрєєва, К. Гаджієва, І. Дубова, О. Мітіна, М. Назарова, В. Петренка, О. Шестопалова та ін.;

– психології: М. Варія, Г. Дилигінського, А. Фурмана, Є. Шестопалова та ін.;

– філософії: В. Горського, Н. Мозгової, І. Огородник, М. Поповича, В. Табачковського, Ю. Федіва, Г. Горака, Р. Додонова, В. Жадько, Т. Ящука та ін.;

– філософії права: Д. Андрєєва, Р. Байніязова, О. Балинської, В. Вовк, О. Гришук, С. Копельців-Левицької, М. Козюбри, А. Колодія, Ю. Лободи, С. Максимова, Д. Мєняйлова, О. Мордовцевої, Ю. Оборотова, О. Омельчука, А. Романової, П. Рабіновича, С. Сливки, В. Синюкової, А. Токарської, І. Яковюка та ін.

У дисертації також використано теоретико-методологічний потенціал праць зарубіжних учених, які зверталися до проблеми менталітету та ментальності. Це, зокрема: М. Блок, Ф. Бродель, Г. Бутуль, Т. Гайгер, Ж. Ле Гофф, П. Динцельбахер, Ж. Дюбі, Р. Мандру, Х. Ортега-і-Гассет, Т. Телленбах, Р. Шпрандель, Л. Февр, Д. Філд та ін.

Проте поза сферою вивчення залишилися метаантропологічні обґрунтування правового менталітету, його принципи і функції, ментальна правосвідомість тощо. Не досліджено належно на науковому рівні компоненти правового менталітету.

Зв'язок наукової роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації узгоджується з Основними науковими напрямками та найважливішими проблемами фундаментальних досліджень у галузі природничих, технічних і гуманітарних наук Національної академії наук України на 2014–2018 роки, затвердженими постановою Президії НАН України від 20.12.2013 № 179, а також безпосередньо пов'язана з науково-дослідною роботою кафедри теорії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка» «Філософські та теоретичні концепції держави і права» (державний реєстраційний номер 0113U001356).

Мета і завдання дослідження. *Метою дослідження є визначення і науковий аналіз менталітету, правового менталітету, ментальності і правової ментальності, зокрема здійснення метаантропологічного аналізу, що й зумовило, з урахуванням сучасних потреб, концепцію роботи.*

Відповідно до поставленої мети потрібно було вирішити такі *завдання*:

– визначити предметне поле менталітету, сформулювати дефініції правового менталітету, ментальності та встановити між ними спільні і відмінні риси;

– охарактеризувати компоненти, принципи, функції правового менталітету і ментальності;

– розвинути наукову думку про можливість функціонування ментального і підсвідомого права;

- підвищити наукове значення ментальної правосвідомості у формуванні ментальної правової культури;
- обґрунтувати вплив нормативно-правових актів на формування ментальних феноменів (і навпаки);
- виявити причини появи ментальної дискреції у правовому полі буденного виміру;
- розкрити сутнісну природу правового менталітету (граничний вимір) у поєднанні з духовно-моральними чеснотами;
- висвітлити положення про те, що креативність граничного екзистенційного виміру менталітету ґрунтується на природних принципах;
- обґрунтувати думку, що позаграничний вимір менталітету координує інтелегібельну та сенсильну діяльність людини.

Об'єктом дослідження є природно-правовий простір реалізації метаантропології менталітету.

Предмет дослідження – правовий вимір метаантропології менталітету.

Методи дослідження вибрано з огляду на завдання наукової роботи, з урахуванням об'єкта і предмета дисертації. Для найповнішої реалізації (завдань) і досягнення поставленої мети використано комплекс філософських, загальнонаукових та спеціально-наукових методів.

На окремих етапах дослідження було використано такі методи й підходи: історичний у процесі осмислення еволюції наукової думки і концептуальних підходів до задекларованої проблеми, а саме дозволило усвідомити у зв'язку з динамічністю розвитку сучасного наукового дискурсу, що поняття «менталітет» в українській та зарубіжній науковій думці трактується по-різному через складність даного соціокультурного явища, відсутність уніфікованої дефініції менталітету (підрозділ 1.1). За допомогою методу семантичного аналізу поглиблено розглянуто методологічний алгоритм пізнання правового менталітету на основі здобутків та ключових аспектів антропологія права, філософії права, теорії права, юридичної деонтології (підрозділ 1.2). Логіко-семантичний метод використано для розкриття змістовного навантаження таких понять, як «менталітет», «ментальність», «правовий менталітет», «правова ментальність» та подано характеристику розмежування між менталітетом та ментальністю на основі того, що менталітет складається з базових теоретичних невідомих компонентів, які є основою інтегральних установок, настанов, потенційними засадами світосприйняття і які можуть (при певних умовах) проявити себе у життєдіяльності людини (підрозділ 2.1). Метод класифікації використано для групування та поділу на основні складові елементи правового менталітету, компоненти якого пов'язані із правовою природою людини, природним та позитивним правом, що обґрунтовує тезу за якою антропологічні компоненти правового

менталітету вписуються у певну логічну схему: детермінізм – людина – причина – закономірність (підрозділ 2.2). Феноменологічний метод для поглибленого аналізу структури правового менталітету та при визначеності ціннісно-ментальних засад правосвідомості, а також, для підтвердження висновку про те, що антропологічно-ментальна правосвідомість характеризується складною природою формування і є онтологічною необхідністю поєднання природних, надприродних та штучних чинників (підрозділ 2.3). Екзистенціально-естетичний метод використано для аналізу соціальних відносин та ментальних архетипів правової культури, в процесі чого з'ясовано, що ментальні архетипи доцільно порівняти із ментальними стереотипами, а також те, що будь-який архетип зародився у невідомості дуже давно і пройшов тривалу природно-правову соціалізацію (підрозділ 2.4). Гносеологічний метод дозволив виділити специфічну форму відображення і пізнання метаантропології менталітету у буденному правовому полі, а саме те, що людина завдяки буденній свідомості повинна демонструвати свої ментальні особливості у правовому полі так, щоб не почувати себе ізольованою у суспільстві і сприймати повсякденний світ за еталон практичності, за фундаментальну реальність, яку змінити не можливо (підрозділ 3.1). Соціально-метаантропологічний підхід суть якого полягає у використанні тріадичної методології для розуміння людського буття, яка пропонується в проєкті метаантропології (буденне, граничне, метаграничне буття людини) та сприяє усвідомленню того, що у граничному екзистенційному вимірі менталітет потребує нового духовно-душевного підживлення – чеснот, а за допомогою трансцендентального мислення можна пізнати справжню мапу ментальних структур (підрозділ 3.1, 3.2, 3.3).

У дослідженні також використано закони і методи аналізу й синтезу, індукції і дедукції, порівняння та узагальнення. Метод узагальнення допоміг сформулювати висновки, відобразити основні положення й результати дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняній юридичній науці зроблено спробу здійснити цілісне дослідження і філософсько-правовий комплексний аналіз поняття, компонентів, принципів та функцій правового менталітету, визначено чинники впливу на його формування. Філософсько-правова концепція правового менталітету побудована на метаантропологічному дослідженні, що дало змогу отримати положення та висновки, які є новими для філософії права або наділені істотними ознаками новизни.

Найвагоміші результати дослідження полягають в тому, що:

вперше:

– доведено функціональне значення менталітету у буденному правовому полі;

- охарактеризовано менталітет у граничному екзистенційному вимірі;
- розкрито менталітет у позаграничному природно-правовому просторі;
- обґрунтовано інтелігібельні та сенсильні метаантропологічні принципи менталітету;

удосконалено:

- філософсько-правове трактування менталітету;
- антропологію менталітету у правовому світогляді;
- наукові розвідки щодо проблем правового виміру менталітету;

набули подальшого розвитку:

- положення щодо менталітету у природному праві;
- правова характеристика архетипів культури в менталітеті;
- напрями вдосконалення методологічних засад дослідження правового виміру менталітету.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що запропоновані й обґрунтовані в дисертації висновки і положення можуть бути використані у:

правозастосовній діяльності – для узгодження практики застосування нормативно-правових актів з історично зумовленими на території України правовими і загальнолюдськими цінностями (*довідка про впровадження в практичну діяльність результатів дисертаційного дослідження Дрогобицької районної державної адміністрації від 14.11.2017 № 02-31/2872*);

науково-дослідній сфері – для подальшого аналізу філософсько-правових ідей метаантропології менталітету;

педагогічній діяльності – під час підготовки бакалаврських кваліфікаційних робіт, викладання дисциплін «Юридична деонтологія», «Філософія права» (*довідка про впровадження в навчальний процес у Національному університеті «Львівська політехніка» від 15.11.2017 № 67-01-1817*).

Особистий внесок дисертанта. Усі наукові результати, викладені в дисертаційній роботі, отримані автором особисто. Сформульовані в дисертації наукові положення, висновки, рекомендації, пропозиції обґрунтовано автором самостійно, на підставі особистих досліджень та в підсумку опрацювання й аналізу значної кількості джерел монографічного, нормативно-правового та соціологічного характеру. Нові ідеї та розробки, пропозиції для впровадження опубліковано без співавторів.

Апробація результатів дослідження. Дисертація підготовлена та обговорена на кафедрі теорії та філософії права Навчально-наукового інституту права та психології Національного університету «Львівська політехніка». Основні положення та висновки роботи були апробовані на міжнародних та всеукраїнських конференціях: «Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави» (м. Львів, 27 травня 2015 р.), «Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перс-

пективи» (м. Львів, 11 квітня 2016 р.), «Історія і сучасність філософії права: до 190-річчя від дня народження Памфіла Юркевича» (м. Львів, 19 травня 2016 р.), «Розвиток правової системи України в умовах сьогодення» (м. Харків, 6–7 травня 2016 р.), «Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції» (м. Львів, 9 грудня 2016 р.), «Антропний принцип в контексті актуальних проблем філософії науки» (м. Львів, 15–16 грудня 2016 р.), «Правова держава у метаантропологічній проекції сучасності» (м. Львів, 27 квітня 2017 р.), «Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави» (м. Львів, 30 травня 2017 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображено у 20 публікаціях, з яких 1 стаття опублікована в науковому періодичному виданні іншої держави, 1 стаття додатково відображає результати дисертаційного дослідження, 9 статей – у наукових фахових виданнях України, 4 з яких входять до міжнародних наукометричних баз, та 9 тез доповідей, оприлюднених на конференціях.

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, що охоплюють 10 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (237 найменувань). Загальний обсяг роботи – 216 сторінок, з них основного тексту – 165 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, її зв'язок з науковими програмами, планами, темами; сформульовано мету і завдання; визначено об'єкт, предмет і методи дослідження; висвітлено наукову новизну та наукове значення одержаних результатів; наведено дані про апробацію, публікації та структуру дисертації.

Розділ 1 «Стан наукової розробки теми та методологія дослідження» складається з двох підрозділів і присвячений аналізу джерелознавчої та методологічної основи дослідження.

У *підрозділі 1.1 «Історіографія дослідження проблем менталітету»* проаналізовано наукові праці, у яких міститься інформація про категорії «менталітет», «ментальність», «правовий менталітет», «правова ментальність».

Доведено, що в кожного народу в процесі його історичного буття виробився власний менталітет, як своєрідний спосіб усвідомлення і ставлення до світу, зумовлений традиціями, вихованням, релігійними уявленнями, мовою тощо.

Наголошено, що спектр метаантропології менталітету висвітлено недостатньо. Про це свідчить той факт, що досі немає комплексної юридичної наукової праці, присвяченої цій проблемі.

У підрозділі 1.2 «*Методологічні засади дослідження менталітету*» визначено методологічне підґрунтя дисертації. Зокрема, окреслено залежність методології дослідження від його об'єкта, предмета, поставлених завдань.

Наведено авторське бачення методологічного алгоритму осмислення менталітету за допомогою людинознавства, філософської антропології, психології, етнології, культурології, етики. Доведено, що для висвітлення правового менталітету необхідні антропологія права, філософія права, теорія права, юридична деонтологія. Загалом ці та інші науки знаходять своє місце в метаантропології права.

Розділ 2 «Філософсько-правові детермінанти антропології менталітету» складається з чотирьох підрозділів і присвячений обґрунтуванню категорій «менталітет» і «ментальність». Розкрито принципи, функції та компоненти правового менталітету. Висвітлено співвідношення правового менталітету з такими категоріями, як «правосвідомість» та «правова культура».

У підрозділі 2.1 «*Філософсько-правове обґрунтування менталітету й ментальності*» зауважено, що існує досить багато дефініцій менталітету, кожна галузь науки має свої дослідження із цього питання. Здійснено розмежування між менталітетом та ментальністю.

Акцентовано на тому, що менталітет як статика складається з базових теоретичних невідомих компонентів, які є основою інтегральних установок, настанов, потенційними засадами світосприйняття і які можуть (за певних умов) проявитися в життєдіяльності людини. Своєю чергою, у ментальності як динаміці проявляються тільки деякі елементи менталітету у формі мислення, почуття, пристрастей, дій.

Виділено основні принципи ментально-правового поля, котрі поділено на дві групи: природні і культурологічні. Виокремлено також одиничні принципи: перманентність, самостійність і дифузійність.

Зазначено, що менталітет і ментальність виконують різні функції. До функцій менталітету належать такі: доконечно-постачальна, проєкційно-рефлексивна і методологічно-ідеологічна. А функціями ментальності є: онтологічно-перцептивна, етнічно-продукувальна, моделювально-очищувальна і ментально-нормотворча.

Наведено авторське визначення правового менталітету – це екзистенційні норми, сформовані природженим і культурним способом у підсвідомій та свідомій зоні.

У підрозділі 2.2 «*Антропологічні компоненти правового менталітету*» зазначено, що розуміння сутності правового менталітету потребує його входження в антропологічний вимір.

Зауважено, що правовий менталітет має компоненти, пов'язані з правовою природою людини, природним та позитивним правом. Антропологічні компоненти правового менталітету вписуються в логічну схему: детермінізм – людина – причина – закономірність. Виділено дві групи компонентів правового менталітету: онтологічно-природну й деонтологічно-культурологічну. До першої групи віднесено: установки космічного детермінізму, природні та специфічно природжені норми, етнічно-родинні феномени. До другої групи входять: антропологічно-етичний детермінізм, культурно-правові норми, соціалізаційні настанови та закономірні зв'язки між ними.

У підрозділі 2.3 «*Антропологічно-ментальна правосвідомість*» проаналізовано місце людини в менталітеті, тобто антропології менталітету. Обґрунтовано, що на формування менталітету людини постійно впливають природні та людські закони.

Встановлено, що менталітет потрапляє у природно-правовий простір, правове поле і набуває антропологічних властивостей. Надалі утворений правовий менталітет виконує одну з методологічних функцій, яка стосується правосвідомості.

Доведено, що масова правосвідомість найбільше відображає зміст правового менталітету, в якому міцно вкорінені антропологічні властивості права. Ця вкоріненість виконує роль внутрішніх, підсвідомих імперативів і є надбанням правового менталітету.

Запропоновано визначення підсвідомого права як системи закритих психічних процесів, які не перебувають у фокусі свідомості, але впливають на поведінку людини за правилом дивного атрактора.

Обґрунтовано, що підсвідоме право утворене природним і надприродним правом та під впливом ментального права скероване на регулювання постійної дійсності, безперервного процесу душевного життя людини.

Зазначено, що антропологічно-ментальна правосвідомість характеризується складною природою формування впродовж тривалого часу і є онтологічною необхідністю поєднання природних, надприродних та штучних чинників.

У підрозділі 2.4 «*Антропология ментальних архетипів правової культури*» здійснено аналіз правової культури як системи духовних і матеріальних цінностей у сфері функціонування права.

Аргументовано, що правосвідомість формує правову культуру (архетип-менталітет), а ментальна правосвідомість – ментальну правову культуру. Виділено складові елементи ментальних архетипів: несвідомі, свідомі і підсвідомі.

Наведено основні функції свідомості ментальних архетипів правової культури: управлінська, контрольна, охоронна та культурологічна.

Доведено, що завдяки свідомій культурологічній діяльності минулого тепер маємо такі несвідомі ментальні архетипи, які формують правову культуру сучасності, зокрема свідомі і підсвідомі елементи.

Розділ 3 «Менталітет у метаантропологічно-правовому вимірі» складається з чотирьох підрозділів та присвячений аналізу менталітету в буденному, екзистенційному та позаграничному вимірах. Також розкрито інтелігібельні та сенсигібельні принципи менталітету.

У підрозділі 3.1 *«Менталітет у буденному правовому полі»* розглянуто філософсько-правові детермінанти антропології менталітету, дано правову оцінку їхнім проявам у позитивно-правовому полі.

Доведено, що основними компонентами правового поля є нормативно-правові акти, а компонентами менталітету – ментальні феномени, про які людина не здогадується, свідомо не користується ними, але може допускати як імперативне явище, що інколи з'являється. Досліджено вплив нормативно-правових актів на ментальні феномени у правовому полі.

Обґрунтовано, що не всі установки, стереотипи є феноменами, а тільки ті рідкісні, непомітні, які містяться у підсвідомій зоні і проявляються за певних акмеологічних обставин (бажаних або небажаних, природних чи неприродних тощо).

Акцентовано, що людина завдяки буденній свідомості проявляє свої ментальні особливості у правовому полі так, щоб не почуватися ізольованою в суспільстві, а навпаки примножувати буденні суспільні норми новими, потрібними для соціуму правилами поведінки, що в результаті може позначитися на менталітеті суспільства.

Констатовано, що людина сприймає повсякденний світ за еталон практичності, за фундаментальну реальність, яку змінити неможливо.

У підрозділі 3.2 *«Менталітет у граничному екзистенційному вимірі»* охарактеризовано екзистенційний вимір людини. Досліджено процес ментальних утворень у граничному вимірі за допомогою екзистенціалів та чеснот.

Наголошено, що в більшості ментальних утворень чесноти і менталітет мають екзистенційну спорідненість, оскільки є детермінантами однієї людини в природно-правовому просторі. Розглянуто два можливі випадки творчого поєднання проявлених екзистенціалів граничного виміру (відчаю, гніву, безнадійності і безвір'я) чеснотами та менталітетом.

Зазначено, що у граничному екзистенційному вимірі менталітет потребує нового духовно-душевного підживлення – чеснот. Кожна чеснота виводить кожну ментальну норму на вищий рівень. Оскільки не існує чеснот у чистому виді, то їхній вплив на менталітет також буде сукупним, як наслідок, може утворитися кілька ментальних норм, які доповнюють одна одну.

Виокремлено основні ментальні принципи в граничному вимірі: еволюційність, спадкоємність, адекватність, необхідність, консерватизм і реальність.

Констатовано, що екзистенційні ментальні утворення потребують честот, тому з'являються нові феномени ментальних утворень.

У підрозділі 3.3 «Менталітет у позаграничному природно-правовому просторі» зазначено, що вихід людини в позаграничний природно-правовий простір свідчить про наявність у неї особливого світогляду – філософсько-правового.

Вказано, що нова діалектична цілісність – це, власне, метафізичний простір, що є людським творінням. Цей простір наповнюється екзистенційно-ментальними нормами у дифузійному, але діалектичному стані. У процесі життєдіяльності зі стану дифузії формуються ментально-правові потоки, на які очікує навколишнє середовище, утворюючи ментальний простір довкілля.

Аргументовано, що метаграничний вимір менталітету координує діяльність людини, оскільки впливає на буденний вимір, що позначається на її діях, думках, почуттях, захищає від неонтологічних проявів (такий захист здійснюється невидимо, але природно).

Констатовано, що менталітет у позаграничному природно-правовому просторі формується впродовж усього життя людини під онтологічною дією різних природних, суспільних, державних та інших чинників.

У підрозділі 3.4 «Інтелігібельні та сенсигібельні метаантропологічні принципи менталітету» зазначено, що правовий менталітет, який перебуває у правовому полі, екзистенційному вимірі та природно-правовому просторі, людина досягає своїм розумом і почуттями, тобто шляхом інтелігібельного і сенсигібельного осмислення.

Доведено, що орієнтаційний мотив досягнення правового менталітету має свою градацію: буденну, граничну і позаграничну.

Зазначено, що в контексті дослідження менталітету мотивація трактується як процес вибору між різними можливими діями, процес, який регулює, спрямовує дію на досягнення специфічних для цього мотиву цільових станів і підтримує цю спрямованість.

Наголошено на тому, що практично неможливо досягнути відразу інтелігібельним способом позаграничний рівень правової ментальності. Людина повинна увійти в сенсигібельний вимір і аж тоді намагатися зрозуміти сутність менталітету в явищі.

Констатовано, що за допомогою трансцендентального мислення можна пізнати справжню мапу ментальних структур, зрозуміти видимі впливи одного менталітету на інший, дати реальну оцінку поведінки людини, виділивши при цьому ментальні причини.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі на основі одержаних наукових і практичних результатів вирішено наукове завдання філософсько-правової концепції менталітету. Цьому сприяли філософські, загальнонаукові та спеціально-наукові методи дослідження, за допомогою яких обґрунтовано достовірні результати, що мають якісні та кількісні показники метаантропології менталітету.

Головні наукові та практичні результати дослідження:

1. Компоненти правового поля впливають на складники менталітету людини, тому буденний вимір менталітету найтісніше пов'язаний з правовими рисами менталітету. Зокрема, на ментальні феномени імперативно свідомо впливає основний компонент правового поля – нормативно-правові акти. Інші буденні норми, традиції, складені цінності, практичні настанови також впливають на ментальні феномени, щоправда, менш імперативно, але більше підсвідомо. Людина діє композиційно: свідомо і несвідомо, тому виявлені правові ментальні норми в буденному вимірі потребують перевірки на істинність, онтологічність. Для визначення відповідності буденного правового менталітету природній онтології людина має сама зрозуміти свою природу, свій уклад повсякденного життя і критично проаналізувати набуті ментально-правові норми. У буденному вимірі соціальне середовище може «пропонувати» нові природні норми поведінки, які можуть витіснити колишні ментально-правові норми, яких не сприймає середовище.

2. Граничний екзистенційний вимір більше характеризується підсвідомістю. Тому витіснені з буденного виміру ментально-правові норми набувають дієвості у граничному, який є несвідомим початком надприродного, часто спочатку незрозумілого, навіть загадкового, що породжує локальні екзистенціали. Наявність локальних екзистенціалів свідчить про певну потенційну енергію, про можливі дії, які випливають з онтологічних вимірів.

3. Метаграничний вимір менталітету є метафізичним простором, діалектичною цілісністю, яку творить людина і наповнює дифузійними екзистенційно-ментальними нормами. У процесі життєдіяльності зі стану дифузії формуються ментально-правові потоки, на які очікує навколишнє середовище, утворюючи ментальний простір довкілля. Метаграничний вимір менталітету координує діяльність людини, оскільки впливає на буденний вимір, що реалізується в діях, думках, почуттях, захищає від неонтологічних проявів (такий захист здійснюється невидимо, але природно). У позаграничному вимірі на менталітет впливають екологічні, економічні, політичні чинники. При цьому важливо усвідомити, що онтологічний аналіз менталітету зводить до того, що світ створюється думкою, а отже, думкою й руйнується. Якщо абіотичні та біотичні процеси містять норми саморегуляції, самовідтворення життя у біосфері (для розвитку людства), то антропогенні процеси, які насичені гносеологічними інтенціями космічної людсь-

кої діяльності, можуть виходити зі стану стабільності біогеохімічних циклів. Такий «вихід» може набирати квазіном і знайти місце серед ментальних норм, що є негативним явищем. Виникає екологічна криза, з появою неонтологічних думок антропогенного походження відбувається розпад зв'язків живої і неживої природи, внаслідок чого може з'явитися генетично модифікований менталітет, надмірна кількість людських факторів у природі.

4. Правовий менталітет, який перебуває у правовому полі, екзистенційному вимірі та природно-правовому просторі, людина повинна досягнути своїм розумом і почуттями, тобто власними зусиллями, передбачаючи при цьому можливі екзистенційні труднощі. Таке досягнення метаантропології правового менталітету найповніше здійснюється через мотиви. Вихід людини в позаграничний природно-правовий простір формує онтологічні мотиви, які дають змогу досягнути менталітет з природних позицій. Основним мотивом досягнення людиною власного менталітету є орієнтаційний, а менталітету свого ближнього – комунікативний. Окрім мотивів, досягнення метаантропології правового менталітету здійснюється через мотивації. Якщо мотиви визначаються зовнішніми розумовими чинниками, то мотиваціям властиві почуттєві фактори. Розкрити мотивацію поведінки людини потрібно в мотиваційній сфері, виявити внутрішні (духовно-душевні) стимули, рушійні сили і психічну реакцію на них. Внутрішні стимули поведінки більше стосуються підсвідомої зони, яка містить багато інформації, зокрема ментальної, правової, моральної тощо. Щоб досягнути компоненти правового менталітету, необхідно зрозуміти внутрішні процеси, які відбуваються в людині, що є складним завданням. Всі дії буденного виміру мають інтелігібельне пояснення, що впливає із внутрішніх зв'язків, які забезпечує правовий менталітет.

У правовому менталітеті людини є елементи поведінки, які важко пояснити, оскільки вони дивні (подібно до дивного атрактора в синергетиці) і є складним утворенням, що містить ще дрібніші частинки-інгредієнти: біологічні, психологічні, моральні, релігійні тощо. Дивний ментальний елемент не досягається ні інтелігібельно, ні сенсильно. Він властивий конкретній людині, не поширюється на інших. Цей прихований елемент, що проявляється з різкою силою та частотою, можна виявити у граничному вимірі за допомогою метафізично-методичного мислення. Передумовами такого мислення є скерування сформованого інтелекту на таку засадову здатність розуму, як пізнання онтологічності і природності. Тільки духовно налаштована інтелігібельно-пізнавальна сила дає змогу вийти за межі буденності і пізнати ті ментальні структури, які насправді існують. Інтелігібельні способи досягнення менталітету можуть бути різними. Доцільно вдаватися до сенсильного способу, який міститься, зокрема, в інтуїції. При онтологічно-природних засадах інтелекту інтуїція може відобразити в основ-

ному правдиві покази ментальних структур. Інтуїція як почуття у граничному вимірі діє після розумового усвідомлення, або в тих випадках, коли розуму це виконати не до сили. Позаграничний вимір правової ментальності досягнути відразу інтелігібельним способом практично неможливо. Людина повинна увійти в сенсильний вимір і аж тоді намагатися зрозуміти сутність менталітету в явищі. При цьому досягнений зміст правового менталітету буде більше заслугою сенсильності, аніж інтелігібельності. Прикладом такої ситуації може слугувати екзистенційний стан вірянина.

5. Дослідження менталітету породжує нові висновки, якщо його здійснювати з філософсько-правовим обґрунтуванням з огляду на своєрідне предметне поле менталітету. До предметного поля менталітету належать: менталітет населення, ментальність, джерела менталітету, етнонаціональний фактор, види менталітету тощо. Менталітет є статикою і складається з базових теоретичних несвідомих компонентів, які є основою інтегральних установок, настанов, потенційних засад світосприйняття, які можуть (за певних умов) проявитися в життєдіяльності людини. А ментальність містить кінетичні компоненти менталітету, які знайшли своє місце у проявах людини. Це інтегральна база інтелекту в діях. У тих чи інших ситуаціях не всі компоненти менталітету виявляються дієвими. У ментальності як динаміці проявляються тільки деякі елементи менталітету у формі мислення, почуттів, пристрастей, дій. У соціальній ментальності найбільше проявляються певні юридичні (правові) приховані впливи, які й підпадають під філософсько-правове обґрунтування й утворюють первинне ментально-правове поле чи простір.

Ментально-правове поле основане на двох групах принципів: природних і культурологічних. Група природних принципів відображає закодовані установки, глибинні процеси, що відбуваються в кожній людині і змінити які неможливо, оскільки вони є людським творінням, природним дарунком. Культурологічна група принципів менталітету людини відображає процес творчості, тобто це вже не конкретна даність, а досягнення, практичний результат, який визнаватиметься цінністю за умови, що не суперечитиме природному дарунку. Тож культурологічна група принципів є насправді продовженням природних принципів. Існують також одиничні принципи: перманентність, самостійність, дифузійність.

Виокремлено функції менталітету (доконечно-постачальна, проєкційно-рефлексивна, методологічно-ідеологічна) та ментальності (онтологічно-перцептивна, етнічно-продукувальна, моделювально-очищувальна, ментально-нормотворча).

6. Правовий менталітет складається з компонентів, пов'язаних з правовою природою людини (її анатомією і психологією), природним та позитивним правом (антропологією права), іншими чинниками, які досліджу-

ються багатьма науками. Існує дві групи компонентів правового менталітету: онтологічно-природна й деонтологічно-культурологічна. Першій групі властиві тісно-душевні установки космічного детермінізму, природні та специфічно природжені норми, етнічно-родинні феномени, які мають причиново-наслідкове обґрунтування. Друга група містить такі компоненти правового менталітету: антропологічно-етичний детермінізм, культурно-правові норми, соціалізаційні настанови та закономірні зв'язки між ними. Ці дві групи компонентів є обов'язковими, одна без одної не існує, перша група впливає на другу. Якщо перша група компонентів є незмінною, то друга піддається корекції.

7. Правовий вимір менталітету зумовлюється відповідними державними дозволами і заборонами. Як правило, на державному рівні більше функціонують заборони. На буденному ж рівні, зазвичай, відсутні категоричні заперечення, радикальні дії держави щодо обмеження ментальних проявів. Однак у тоталітарних державах такі обмеження існують. Вони містяться в конструкції, потім у законах та підзаконних актах. Це стосується мовних питань, релігійних розбіжностей, освіти, культури. Здебільшого заборони насильно утверджують неприйнятні для менталітету державні пріоритети, вводять ментальне життя в межі жорстких регламентацій. Із дозволів і заборон щодо прояву окремих особливостей менталітету впливає, що такий вплив на людину є негативним. Ментальні дії під контролем позитивного права, надуманого державного обмеження можуть призвести до соціального вибуху, масових народних незадоволень. Ментальні феномени повинні бути дієвими, живучими, оскільки вони формувалися без участі сили, примусу.

8. Менталітет у природному праві визначається ментальним правом, підсвідомим правом і правовою свідомістю. Ментальне право – це імперативна філософсько-правова культура підсвідомості, яка сформована синергетично в буденному, граничному та позаграничному екзистенційному вимірах і діє на основі природних донаукових знань. Підсвідоме право – це система закритих психічних процесів, які не перебувають у фокусі свідомості, але впливають на поведінку людини за правилом дивного атрактора. Підсвідоме право утворене природним і надприродним правом, під впливом ментального права і скероване на регулювання постійної діяльності, безперервного процесу душевного життя людини. Цінність підсвідомого права в тому, що воно робить достовірними не стільки слова, як дії, емоції, екзистенційні парадигми, сприяє формам і методиці «читання» людини за її антропологічними властивостями. Дія підсвідомого права є автономною дією відносно свідомості. Однак свідомість при активних зусиллях може контролювати дію норм підсвідомого права.

9. Правова характеристика архетипів культури в менталітеті впливає з природного формування, з антропологічних, ментальних архетипів, які фор-

мують ментальну правову культуру, зокрема ментальну правосвідомість. Ці процеси здебільшого відбуваються несвідомо. Несвідоме виявляється у формі звичок, ментальних навиків, які не потребують творчості, є неупорядкованими, мають закриту оболонку (систему), належать тільки одній людині. Інформація, яка не потрапляє в розум, потрапляє в несвідоме. У підсумку утворюються два пласти: верхній – набутий, особистий; нижній – вроджений колективний. Для правової культури обидва пласти несвідомого є важливими, але особлива цінність у нижньому, глибинному, природженому, що є колективним набуттям поколінь, архетипною культурою. Автономний режим функціонування забезпечують не всі ментальні архетипи правової культури, а тільки вибрані свідомістю. Відбір ментальної інформації здійснює свідомість із несвідомості ніби автоматично. Проте свідомість відіграє позитивну роль у пригадуванні ментальних архетипів і вирішує доцільність їх застосування в поведінці.

Ментальні архетипи доцільно порівняти з ментальними стереотипами. Так, будь-який архетип зародився в несвідомості дуже давно і пройшов тривалу природно-правову соціалізацію. Стереотипи є, як правило, продуктом теперішнього часу, який свідомість сприйняла без соціалізаційних впливів. Етнічні стереотипи бувають позитивні і негативні, чого не можна сказати про архетипи. Етнічні стереотипи формують ментальні стереотипи на основі архетипних культурологічних елементів. Небезпечним є потрапляння чужих, чужорідних стереотипів у ментальність народу. І хоч вони зрідка приживаються, проте можуть завдати шкоди національній антропологічній ментальності.

10. Утворення ментальних норм за участю чеснот відбувається у граничному екзистенційному вимірі. Людина здійснює це креативно (творчо) з виходом у віртуальну реальність, при цьому враховує різні рівні ментальної свідомості та повноту набуття чеснот. У більшості ментальних утворень чесноти і менталітет мають екзистенційну спорідненість, оскільки є детермінантами однієї людини в природно-правовому просторі. Іншу людину характеризує дещо інша спорідненість у зв'язку з іншою точкою координат у просторі.

У граничному екзистенційному вимірі менталітет потребує нового духовно-душевного підживлення – чеснот. Кожна чеснота виводить ментальну норму на вищий рівень. Оскільки в чистому виді чесноти не існують, то їхній вплив на менталітет буде сукупним. Внаслідок цього може утворитися кілька ментальних норм, які доповнюють одна одну. Тобто у граничному вимірі локальні екзистенціали набувають змісту ментальних норм. Креативність граничного екзистенційного виміру менталітету ґрунтується на певних природних принципах, серед яких: еволюційність, спадковість, адекватність, необхідність, консерватизм, реальність та ін.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Коваль І. М. Поняття правового менталітету: філософсько-правовий аспект. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2011. № 4. С. 454–464.
2. Коваль І. М. Структура та функції правового менталітету. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2011. № 5 (8). С. 16–22.
3. Коваль І. М. Правовий зміст менталітету. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015. № 813. С. 119–124.
4. Коваль І. М. Детермінанти формування правового менталітету особи. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015. № 824. С. 253–257.
5. Коваль І. М. Правосвідомість особи як критерій визначення її правового менталітету. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2015. № 825. С. 155–161.
6. Коваль І. М. Філософсько-правові детермінанти антропології менталітету. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 837. С. 265–270.
7. Коваль І. М. Менталітет у громадянському суспільстві. *Порівняльно-аналітичне право – електронне наукове фахове видання юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*. 2016. № 1. С. 383–385.
8. Коваль І. М. Ментальні властивості правосвідомості. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 850. С. 212–215.
9. Коваль І. М. Менталітет у позитивно-правовому полі. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2017. № 861. С. 137–144.
10. Коваль І. М. Предельное измерение правового менталитета. *Legesi Viata*. 2017. № 5/2 (305). С. 70–75.
11. Коваль І. М. Історія становлення поняття «правового менталітету». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2014. № 807. С. 64–69.
12. Коваль І. М. Поняття правового менталітету: міждисциплінарний підхід. *Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку*: матер. учасн. II заоч. наук.-практ. конф. (м. Львів, 16 квіт. 2015 р.). Львів : ННПП НУ «Львівська політехніка», 2015. С. 189–191.
13. Коваль І. М. Компоненти менталітету: філософсько-правове дослідження. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування*

правової держави: зб. тез IV Всеукр. наук.-практ. конф.(м. Львів, 27 трав. 2015 р.). Львів: ННПП НУ «Львівська політехніка», 2015. С. 130–132.

14. Коваль І. М. Принципи ментально-правового поля. *Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи*: матер. учасн. III заоч. наук.-практ. конф. (м. Львів, 11 квіт. 2016 р.). Львів: ННПП НУ «Львівська політехніка», 2016. С. 241–245.

15. Коваль І. М. Менталітет в дослідженні П. Юркевича: правовий аспект. *Історія і сучасність філософії права: до 190-річчя від дня народження Памфіла Юркевича*: матер. учасн. Всеукр. конф. (м. Львів, 19 трав. 2016 р.). Львів: ННПП НУ «Львівська політехніка», 2016. С. 96–99.

16. Коваль І. М. Джерела ментально-правового поля. *Розвиток правової системи України в умовах сьогодення*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 6–7 трав. 2016 р.). Харків: Східноукр. наук. юрид. орг., 2016. С. 13–15.

17. Коваль І. М. Антропологічно-ментальна правосвідомість у природному та надприродному праві. *Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції*: тези доп., вист. і повідомл. учасн. II Всеукр. круглого столу (м. Львів, 9 груд. 2016 р.). Львів, 2016. С. 91–93.

18. Коваль І. М. Ментальне і підсвідоме право. *Антропний принцип в контексті актуальних проблем філософії науки*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 15–16 груд. 2016 р.). Львів, 2016. С. 128–129.

19. Коваль І. М. Ментальні архетипи правової культури. *Правова держава у метаантропологічній проекції сучасності*: матер. учасн. заоч. наук.-практ. конф. (м. Львів, 27 квіт. 2017 р.). Львів: ННПП НУ «Львівська політехніка», 2017. С. 74–76.

20. Коваль І. М. Принцип реального правового менталітету. *Захист прав і свобод людини та громадянина в умовах формування правової держави*: зб. тез VI Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 30 трав. 2017 р.). Львів, 2017. С. 114–115.

АНОТАЦІЯ

Коваль І. М. Метаантропология менталітету: правовий вимір. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.12 – філософія права. – Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України, Львів, 2018.

У дисертації вперше у вітчизняній юридичній науці досліджено правовий менталітет, його компоненти, принципи та функції в буденному, граничному та позаграничному екзистенційному правовому вимірі. Обґрунтовано інтелігібельні та сенсигібельні принципи менталітету. Удоско-

налено наукові дослідження попередників з питань філософсько-правового менталітету, антропології менталітету у правовому світогляді. Розвинуто положення щодо менталітету у природному праві; дано правову характеристику архетипів культури в менталітеті, здійснено коригування напрямів вдосконалення методологічних засад дослідження правового виміру менталітету.

Методологію менталітету зіставлено з правовою ментальністю, наведено спільні і відмінні ознаки, висвітлено антропологічно-ментальну правосвідомість. Наголошено, що на формування менталітету людини постійно впливають природні і людські закони.

Дисертація має практичне значення для філософії права, проблем філософії та інших філософсько- і теоретико-правових наук.

Ключові слова: менталітет, ментальність, правовий менталітет, правова ментальність, ментальне право.

АННОТАЦИЯ

Коваль И. М. Метаантропология менталитета: правовое измерение. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.12 – философия права. – Национальный университет «Львовская политехника» Министерства образования и науки Украины, Львов, 2018.

В диссертации впервые в отечественной юридической науке исследовано правовой менталитет, его компоненты, принципы и функции в повседневном, предельном и позапредельном экзистенциальном правовом измерении. Обосновано интеллигибельные и сенсигельные принципы менталитета. Усовершенствовано научные исследования предшественников по философско-правовому менталитете, антропологии менталитета в правовом мировоззрении. Развито положение относительно менталитета в естественном праве; дана правовая характеристика архетипов культуры в менталитете, осуществлена корректировка направлений совершенствования методологических основ исследования правового измерения менталитета.

Методологию менталитета сопоставлено с правовой ментальностью, указано на общие и отличительные признаки, освещено антропологически-ментальное правосознание. Отмечено, что на формирование менталитета человека постоянно влияют природные и человеческие законы.

Диссертация имеет практическое значение для философии права, проблем философии и других философско- и теоретико-правовых наук.

Ключевые слова: менталитет, ментальность, правовой менталитет, правовая ментальность, ментальное право.

SUMMARY

Koval I. M. Metanthropology of Mentality: Legal Dimension. – Manuscript.

Thesis for the Candidate Degree in Legal Sciences: Speciality 12.00.12 – Philosophy of Law. – Lviv Polytechnic National University of Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2018.

The aim of the thesis is to study the legal mentality, its components, principles and functions in the ordinary, marginal and extramarginal existential legal dimension for the first time in contemporary legal science. The intellectual and sensible principle of mentality have been substantiated. The scientific research of predecessors on the philosophical and legal mentality, anthropology of the mentality in the legal world outlook has been improved. The position on mentality in the natural law has been developed; the legal character is of archaic types of culture in the mentality have been provided; the corrections to improve the methodological foundations of the study of the legal dimension of the mentality have been made.

The methodology of the mentality is contrasted to the legal mental setup, the common and distinctive features have been indicated, the anthropological and mental sense of justice has been highlighted. It is noted that there is a constant influence of natural, as well as human, laws on the formation of a person's mentality.

The thesis is of practical importance for the philosophy of law, the problems of philosophy and other philosophical, theoretical and legal sciences.

The legal characteristics of cultural archetypes in mentality come from natural formation, anthropological and mental archetypes, which form mental legal culture and mental legal awareness. In most cases these processes occur subconsciously. The «subconscious» appears in the form of habits, mental skills, which do not require creativity, are not organized properly and have a close cognitive cocoon (system), belong to only one person. The information, which does enter consciousness, enters subconsciously. As a result, two layers appear: the upper layers is acquired, personal; the lower – inborn, collective. Both layers of «subconscious» are valuable for legal culture, but of particular importance is lower, in-depth, inborn layer, which is the collective acquisition of generations, archetype culture. The autonomous regime of functioning is provided not by all mental archetypes of legal culture, but only those chosen by consciousness. The choice of mental information is conducted by consciousness from subconsciously as if automatically. But consciousness plays a positive role in the recollection of mental archetypes and solves the necessity of their usage in behavior. The mental archetypes are worth comparing with mental stereotypes. In particular, any archetype was born in subconsciously a long time ago and has come a long way of natural and legal socialization. Stereotypes, as a rule, are the product of nowadays, which were accepted by consciousness without any socializing in-

fluences. Ethnic stereotypes are both positive and negative, which cannot be said about archetypes. Ethnic stereotypes form mental stereotypes on the basis of archetypical culturological elements. The entrance of strange, alien, stereotypes into the mental setup of a people is dangerous. Al though such occurrences are very rarely accepted, they can be harmful for national anthropological mental setup.

Key words: mentality, mental setup, legal mentality, legal mental setup, mental right.

Підписано до друку 31.01.2018 р.
Формат 60×84/16.
Папір друкарський. Ум. друк. арк. 0,9.
Зам. № 5. Наклад 100 пр.

Видавництво «ПАІС»
Реєстраційне свідоцтво ДК № 3173 від 23 квітня 2008 р.
вул. Гребінки 5, оф. 1, м. Львів, 79007
тел.: (032) 225-60-14, (032) 261-24-15
e-mail: pais.druk@gmail.com; <http://www.pais.com.ua>